

נדודי הלבנון: הקשר הארץ-ישראלי והמזרחי

גדעון קוץ

לארץ והתיישב בירושלים, לאחר שהות בקונסטנטינופול ובבוקרשט, שם היה תלמידו של המלבי"ם, וכשהחל בפעילותו העיתונאית כיהן כסופרה הצעיר – בן 24 בלבד – של העדה המתנגדית-אשכנזית בירושלים.¹ כותרת המשנה של הלבנון הירושלמי, שבאורח מסורתי הוגדר בה התוכן, הייתה: "מבשר שלום ירושלים, משמיע חדשות מהארץ הקדושה בכללה, מודיע סודות מארץ סוריא וארץ תימן ומדינות הודו [כאן נוסף בהמשך: וחידושי תורה מהיושבים לפני ה' בהררי קודש], כל דבר אשר ירצה איש ישראל לדעתו". שני הנושאים הראשונים מצביעים על שני המדורים הראשונים. יש לזכור כי העיתונות של הלבנון היה חלק ממנה, נכתבה בחוברת ונקראה כספר, ראשון ראשון ואחרון אחרון. המדורים באו, אפוא, בסדר חשיבותם. לכן ניתוח מורפולוגי של העיתון יכול לשמש כלי חשוב להבנת מגמותיו.

המדור הראשון היה "שלום ירושלים", מדור פובליציסטי שביטא את עמדת ראשי העדה האשכנזית-פרושית בשאלות ארץ ישראל ויישובה. אחריו באו החדשות מהארץ ומארצות המזרח בעזרת חותנו "הנוסע הגדול" (או, אם תרצו, השליח המיוחד) יעקב ספיר. אשר לחדשות מהארץ, חשוב להזכיר את הרפורטז'ות בענייני טבע ומזג האוויר. בעיתונות העברית באירופה נדפסו אז תיאורי הטבע בשתי מסגרות: (א) מאמרים מדעיים של "ידיעת הטבע"; (ב) דימויים ספרותיים רומנטיים מליציים בדרך כלל, "מנופחים" ובלתי אמינים לחלוטין מבחינה עיתונאית. בהלבנון עסקו תיאורי מזג האוויר ועונות השנה בפגעי הטבע, בבצורות שפגעו בגידולים והביאו רעב וצמא. כוונתם היוזמה של מאמרים אלה הייתה, כנראה מצדם של ראשי ה"יישוב הישן", לעורר את רחמי האחים באירופה כדי שיגדילו את תרומותיהם ל"חלוקה" ולא דווקא לעודד אותם לצאת אל הטבע או להשתוקק לטבע הארץ-ישראלית. אך מבחינה עיתונאית הביאה כתיבה זו, יהיו סיבותיה אשר יהיו, לפיתוח סגנון ריאליסטי בתיאורי הטבע.²

הצהרת האוריינטציה הישראלית-מזרחית נכתבה בידי העורכים הצעירים והנהלה בים (בריל, יואל משה סלומון ומיכל הכהן) במודעה שפרסמו לפני הופעת העיתון ב"קריצה" לעבר הקהל באירופה, ומתוך רצון לספק את סקרנותם של "האחים" שם.³

הנגו נתנים לפניכם היום קוראים נכבדים דבר נכבד, אשר נקוה כי חן

הלבנון, חלוץ העיתונות העברית בארץ ישראל, ויחיאל בריל, מייסדו ועורכו כל שנות קיומו הסוערות, שאין דומה להן בעיתונות העברית, לא זכו עד היום, כך נדמה, להכרה מלאה בתרומתם האמיתית לעיתונאות העברית המודרנית. יורשה לנו לשער כאן כי אחת הסיבות המרכזיות להתכחשות זו הייתה שחייתו נגד הזרם. אין כוונתי לפולמוסיו הסוערים של בעל הלבנון ול"התנפלויותיו", הזכורות לשמחה, על חוגי משכיליים וליברליים בשליחות האורתודוקסיה או על מתחרים בשם הקונקורנציה העיתונאית. כוונתי בראש ובראשונה לאספקט הגאוגרפי הטהור של שחייה נגד הזרם, התורם אולי גם להבנת האספקטים האחרים.

הלבנון נוסד בשנת 1863 בארץ ישראל, וכעיתון "ישראלי" הוא נדד עם עורכו לאירופה, לפריס, שם החל לצאת לאור בשנת 1865, שנה לאחר הפסקת יציאתו לאור בירושלים. ואילו העיתונות הישראלית נולדה באירופה, ורק אחר כך "עלתה" לארץ ישראל. הלבנון המשיך להיות עיתון ישראלי גם בפריס, בעוד השבועונים העבריים הגדולים האחרים היו בראש ובראשונה אירופיים, וליתר דיוק מזרח אירופיים. ההתעניינות בארץ ישראל ואופיה של התעניינות זו הקבילו להתפתחות ביחסה של יהדות אירופה לשאלה זו, בלי להיכנס לבעיה הקלאסית אם הייתה העיתונות בגדר ראי או קטליזטור. על רקע התפתחות זו עברו הלבנון ויחיאל בריל גלגולים המתאימים לגולה פוליטי. שותפו, יואל משה סלומון, פרץ את גבולות ירושלים ואילו בריל יצא לגלות שממנה בא. הלבנון יצא לאור בפריס עד 1870. מ-1871 עד 1882 יצא במייניץ שבגרמניה, וב-1886 סיים את דרכו בלונדון, שם מת בריל בגיל חמישים. היה עליו להסתגל למדינות שונות ולמשטרים שונים, ודומה שהלבנון הוא ביטויו של גורל "היהודי הנווד" בעיתונות, אך הקשר הארץ-ישראלי שלו לא נותק מעולם.

"תולדות המדינות האלה נפלאים המה לאנשי אירופא" האוריינטציה הישראלית בלטה בהלבנון מתחילתו. ואין פלא בכך. תפקידו העיתונאי הראשון של בריל היה ככתב חוץ עברי ראשון בארץ ישראל של העיתון המגיד עוד ב-1860. הוא נולד בשנת 1836 בטולצ'ין, שעברה מפולין לאוקראינה ולרוסיה וחוזר חלילה, ושמה נקשר בויתרון הקולקטיבי היהודי ב"גזרות ת"ח ות"ט". בשנת 1855 עלה

כי מה מאד ישמח דורש שלום ציון ממכתב העתי הזה בעלות זכרון ירושלים על לבבו וילידי ימים עברו יעופו בכנפי הדמיון לפניו, במראה עיר ה' שמה תשואות מלאה, הומיה היא ושורת על כל חמדת קדש, ועודנו מתענג על המחזה הנעימה הזאת, זכור יזכור ונפשו תשוח עליו, כי בעונותינו קננה בה השממה שם ילדה שמיר ושית והמה הפנו את הארץ לשמה, ומשני אלה החזיונות יעמוד משתאה לדעת את שלום אחיו היושבים בהררי אל, ונתחזקנה דים שבת בארץ ה' מכל תחלאיה אשר חלה ה' בה. הלא עתה בבואו – עם מרעהו אשר כמוהו גם הוא נפשו שוקקה – להתהלך לרוח היום לראות בפרחי הלבנון, רוח הלבנון רוחו תהיה, יוסיף אומץ שאת דגל אומן, כי עוד ישועת ה' תזרח עלינו, מקות ישראל לא נכזבה היא. עין בעין יראה כי ירושלים ויהודה כתאומי צביה הנם. כאשר קרן ישראל ירום בעמים יום יום.

מלכי אירופאי יר"ה עינם לטובה על פליטת ישראל. פני היהודי לא יחורו גם באומרו יהודי אנכי. עתה ידע כי חי הוא בארץ החיים ככל אדם. כן כבוד עיר אלקינו תתנער מעפר שממותה במשך אלה השנים, המלכים האדירים בכבודה יתימרו. תיקר בעיניהם להתנחל באחוזה בה. בלכת איש ברחובות ירושלים ארמון נשגב לפניו אשר שם קיסר עסטרייך יר"ה נקרא עליו, ובהתהלכו מחוץ לעיר יראה חלקה טובה אשר שם קיסר רוסיה יר"ה יתהדר בהדרת כבודו בנינים נפלאים למראה הנם בונים: נדיבי עם ה' כשרי בית ראטהשילד, כשר משה מונטיפיורי, כהכהן הגדול דר' אלבערט כהן מפאריז היו בעוזו תשוקתם, לבבם ירחש אך אהבת ציון. שם עולם בחסדם יקנו להם בהר ה' צבאות. – עוד תחזק תקות הקורא ממכתב העתי הזה, בשמעו את מצב שבת אחיו בהררי קדש זה שנים לא כבירות אשר כמעט נכחדו מן הארץ מתגרת עם הארץ השומם על אדמת ה', ובמשך שנים אור חדש בציון זורח, ואם לא כאור הבוקר ומה גם שבעתים, האומנם מי האמין לשמועותינו כי על מצב אשר כהיום. יתיצב כבוד עיר קדשינו, אך מאת ה' היתה זאת, ודברו ריקם לא ישוב.

בניגוד לדיווחיו הראשונים של בריל בהמגיד על מצבם הקשה של יהודי האזור, עכשיו דיווחו הוא ורעיו על שיפור מצב הקהילה בדמשק, על "שנאת הדת" ש"כעשן חלפה", תוך שבחים לערבים תושבי דמשק, לאחר שלגלג וטען בדיווחיו הראשונים ש"לאיש ישמעאל אין חכמה ואין גבורה". ביטוי מובהק ל"אוריניטליזם" וגם לבנייתו של "מזרח תיכון חדש".

ומה מאד ירחב לב איש היהודי, אחרי שבעו מטוב ירושלים, משמוע את שלום אחיו תושבי דמשק זה כשלשה ועשרים שנה נעתדו לטבח על מזבח שנאת הדת – ואיך עתה הנם שקטים שנאת הדת כעשן חלפה. אך אהבה אהבת אדם נתן ה' להם בלבבות הישמעאלים אורחי דמשק כן גדלה, כי גם בימי המהומה זה שלש שנים שמרתם כבבת עין. תקותנו חזקה, אם יהיה ה' עמנו, כי יהיה דברינו לפני הקוראים מוטעמים. ואף לא מעטים, כמתהלך אנוש עם רעו בלבבו בהרי הלבנון, הלא אך ידברו מהמחזות שונות אשר סביבם, עודם מתפלאים על הרי שלג התלולים לעיניהם, יעמדו משתאים על פרחי הגפנים אשר ברגלי ההר – כהחזיונות האלה נקוה כי ימצא הקורא במכתב עתי הזה אשר בשם "לבנון" יקרא גם הוא.⁴

"מגדל הלבנון צופה פני ירושלים"

השאיפה כלפי חוץ הייתה לקונסנזוס ולהתלכדות סביב מרכזיותה של ירושלים. אך תוכנה של הפובליציסטיקה בהלבנון עורר ויכוחים פנימיים מרים וכיבוסה בפומבי של הכביסה המלוכלכת, בניגוד למקובל במסורת היהודית המתנערת מ"מלשינים" ומאנשי ריב המסכנים את שלום הקהילה. בריל ורעיו התקשו שלא להיות "מעורבים" במה

וכבוד תעטרוהו. הוא הדבר אשר, מכבר קויתם ותקוו אליו, לדעת את שלום ירושלים ובניה, ואת שלום העם עם ה' היושב על אדמת ה' כי עינינו הרואות בהגיע דבר חדש מארץ ה' אל אחד מהמודיעים לחדשות יתן לו מקום בראש הקרואים. כי בוחן גם להם אשר רוח חדש נותנים לקוראיהם הבהיים לפנייהם פרי אדמת ה' כי עינינו הרואות את דברי האגרות הבאות הלום מבני הגולה למיודעיהם פה. ותכלית בקשתם מהם להודיעם את הנעשה והבהיר. פה. לכן החלטנו בדעתנו כי ברצות ה' את מפעלינו לכוונן את בית דפוסינו, אז צדקה תהיה לנו כי נדפוס מכתב עתי פה ולשלחו על פני קריות חוצות.

ועתה בעוד נעלה תודות לה' כעל אשר גמלנו, תקותינו עדינו באה, להטריף לחם חוקנו ביגיע כפינו. מתחובבים אנחנו לשלם את נדרנו להוציא לאור את מכתב העתי, ובטרם נחל להוציא, לפעולת אדם. עתה יבא דברינו להודיע את גבולותיו, אשר יגביל מכתב העתי הזה ואת כל הענינים אשר יבואו בו, ועל איזה מדינות ידבר.

שלום ירושלים היה אפוא המצרך החדשתי הראשון שהוצע לקורא העברי, אך לא רק הוא. העורכים התוו את ה"גבולות" הגאוגרפיים של תכני העיתון:

מדעתנו את חפץ אחינו במדינות אירופה. אשר שובע נחת למו שמוע הדשות גם ישנות מאת אשר הביא הזמן במסיבותו, כן בארץ ה' ובאלה הארצות אשר במסביבה, מארץ סוריא בכללה ומדינת מצרים ואגפה, מארץ תימן ומדינת הודו. תולדות המדינות האלה נפלאים המה לאנשי אירופא – וע"כ נסיונו דבר התמצא ידונו לדעת את הנעשה באלה המדינות – מלבד אשר נדע מארץ ה' – ואחרי הנסיון נקוה כי נדע (ואף אם לא על נקלה) את הנעשה גם שמה. ולכן אמרנו כי נקרא מכתב העתי הזה בשם הלבנון כי עולת התמיד אשר יעלה, תהיה מארץ ה' וממסביה, ושלמי רצון משאר המדינות הנזכרות.

עורכי העיתון חיפשו את הערך המוסף שלהם, את התמחותם, במדינות האזור והמזרח האקזוטי שבכולן ישבו יהודים, כנגד העיתונות האירופית. "מהודו ועד כוש" בגבולות תבל המקראיים. חיפוש זה ענה גם על העניין ה"אוריניטליסטי" של הקורא האירופי בתקופה הנדונה, כי מה שקרה במדינות הללו לא היה מוכר ולא היה מובן לקורא האירופי, הם הסבירו. על כן הם יעשו מאמץ – "לא על נקלה" – לדווח גם משם, כשארץ ישראל היא מרכז העניינים הקבוע. בגיליון הראשון נדפס מכתב מעדן. הקשר ה"תימני" הושג באמצעות הנוסע והחותן יעקב ספיר, שביקר שם פעם אחת. ואילו בריל, יליד טולצ'ין שבאוקראינה בא לארץ בגיל עשר עם אביו דרך קושטא, היא איסטנבול, לירושלים, ובנה סביב עצמו מיתוס כאילו הוא עצמו נולד בהודו (המיתוס זכה להד בסקירותיהם של כמה ביוגרפים והיסטוריונים). ייתכן שאביו, שבזכותו קיבל את האזרחות הבריטית, ביקר שם. בריל נסע לכמה שנים לאירופה ולמד שם את מלאכת הדפוס בטרם חזר לירושלים כדי להקים עם ידידיו בית דפוס ועיתון.

לצד החדשות ואחריהן עתידים היו לבוא דברי תורה שבמרכזם עיר הקודש, כמובן. הכותבים שיבחו את סחורתם העיתונאית, הדגישו את מרכזיותה ואת חשיבותה האקטואלית של ירושלים גם מעבר להיבט ההיסטוריידי, ליהודים צעירים לשמוח ולהתגאות בהחזרת עוצמתה, וגם לשליטים מרכזיים באירופה שהכירו בה ושבנו בה בנייני פאר.

והיה בת ה' כי מפעלינו חן ושכל ימצא בעיני אחינו, כאשר נקוה, אזי יחדשו היושבים לפני ה' בהררי קדש, והחלק הזה בשם "כבוד הלבנון" יקרא כן יהי' ד' עמנו להצליח מעבדינו כאשר עם לבבינו, להקויר את מכתב העתי הזה ביקרי ענינים המשמחים אלהים ואדם.

ישראל. בגיליון הראשון הוא ציין את מטרת המדור: "נבנה בהלבנון מגדל הצופה פני ירושלים, ואם גם יסתיר איש מעשהו במחשך משם יראהו הצופה. מקום אתי בהלבנון, אשר משם אוכל להראות פני הר ציון כולו". זהו, כמובן, ביטוי למנטליות של גולה פוליטי שממנה לא יוכל להימלט איש כבריל, שעבורו ארץ ישראל היא המרכז הטבעי, המוחשי, בניגוד לבני דורו באירופה.

הלבנון היה, אפוא, יותר ישראלי מאירופי. שמואל לייב ציטרון העיר כי "על פי כל מה שנדפס ב'לבנון' במשך שנתו השנייה כולה אי אפשר היה לדעת, שעל כדור הארץ ישנה מדינה אחת ורוסיה שמה, ושבתמדינה זו יושבים כמה מיליונים יהודים".⁸ זאת בשעה שכל עיתון עברי שביקש להיות בין-לאומי, ראה ביהודי רוסיה קהל פוטנציאלי עיקרי. כך נוסד המגיד בשנת 1856 בליק שבפרוסיה המזרחית.

הגולה שחגר חרבו על ירכו

להבנת מצבו של בריל כגולה בפריס תורם תיק המסמכים הרשמיים הנוגעים ליחסי הלבנון עם השלטון, שנמצא בארכיון הלאומי בפריס.⁹ בריל הגיע לפריס בתקופה "קוסמופוליטית" למדי, שהייתה גם תקופת פריחה לעיתונות בשפות זרות, ועקרונות לא ראה משטרו של נפוליאון השלישי פסול בהוצאת עיתון בעברית. מעמד הקהילה היהודית היה חזק יחסית ונהנה מיחס אוהד של הקיסר. אבל מצב העניינים לא היה כה פשוט. בצרפת לא התירו לפרסם עיתון אלא למו"ל שהוא אזרח צרפתי, ובריל היה בעל נתינות בריטית. ב-24 בדצמבר 1964 הוגש כנדרש בחוק למשרד הפנים טופס בקשה להוצאת דו-שבועון חדש בשם *Libanon - Le Liban*. מגיש הבקשה לא היה בריל אלא אדם בשם מיכאל אדינגר, סוחר יהודי מפריס, שהצהיר כי הוא עורכו היחיד של העיתון. הבקשה הועברה כמקובל גם לתובע הכללי של הממלכה. אחר כך ביקש שר הפנים, דרך שגרה, ממפקח המשטרה, לחקור את "השקפותיו, מוסריותו ועברו" של מגיש הבקשה. הבקשה הייתה להוציא עיתון לא פוליטי, לאחר שקודם לכן ביקש הלבנון לעסוק גם בעניינים מדיניים. הסוחר אדינגר "כיסה", אפוא, על בריל, מנהג מקובל בקיסרות השנייה. כך התייחס לעניין גם מפקח משטרת פריס במכתב תשובתו ב-29 בינואר 1865. המשטרה גילתה מיד כי מגיש הבקשה אינו יכול להיות עורך הלבנון. "המבקש", כתב המפקח באירוניה, "נשוי ואב לחמישה ילדים [...] הוא אנאלפבית מוחלט". הכוונה הייתה, ככל הנראה, לכך שהאיש לא כתב צרפתית. אך יש להניח כי העברית שימשה אותו לצורכי רישום מסחרי.

כבכל סיפור בלשי טוב קיבל מכתבו של מפקח המשטרה מפנה מפתיע כשסיפר כי חקירתו העלתה שהמוציא לאור האמיתי של הלבנון אינו אלא "מורה גרמני – האדון וייסלקופף [...] אשר הגיע מקלן לפני כששה חודשים [...] מנהל בית ספר שהקים [...] דיעותיו הפוליטיות אינן ידועות". בריל זכה, אפוא, לכיסוי כפול, ומעניין לציין כי שמו לא הופיע בשפה הצרפתית כעורך הלבנון עד מארס 1870, זמן קצר לפני שנסגר ועבר לתחנתו הבאה: מיינץ שבגרמניה. ודאי חי בשנים הללו עם שמץ תחושת רדיפה.

הנושא השני בתיק הלבנון נוגע למדור הפוליטי בעיתון. בעת הקמת הלבנון הפריסאי נאלץ בריל לוותר על רישומו כעיתון פוליטי, ועל הכללת מדור מדיני בו. לא רק בגלל התרכזותו בענייני ארץ ישראל. היו לכך, ככל הנראה, לפחות שני טעמים נוספים: ראשית, עיתון פוליטי היה חייב לשלם סכום של 50,000 פרנק כערבות בלתי חוזרת,

שקרה בירושלים. בצד התמיכה במוסדות הצדקה וה"חלוקה" כבסיס ליישוב היהודי והתלונות על העוני, על הרעב ועל התנכלויות השכנים ה"שמעאלים", הם מתחו ביקורת על הלכלוך בעיר, על הדעות הקדומות ותמכו בהתנחלות מחוץ לחומות העיר העתיקה. אך המשבר פרץ כאשר בריל חשף פרשת שחיתות הכרוכה בכספי ה"חלוקה" שהגיעו לבניית בית כנסת בירושלים והריב בקהילה הוביל להקמת העיתון המתחרה **הבצלת** בידי יריבם הוותיק של העורכים הצעירים, ר' ישראל ב"ק. בריל יצא לפריס ושם, כאמור, הוא חידש את עיתונו שנסגר, כמו **הבצלת**, בידי התורכים בשל הלשנות הדדיות שנכרכו, ככל הנראה, בחשיפות נוספות של שחיתות בתוך הקהילה המתנגדת-אשכנזית. בריל שיגר מכתבים לחו"ל ובהם הוקיע את שחיתותם של כמה מפרנסי ה"חלוקה" אשר כדוברם שימש בעבר. סבלנותם של מיטיביו לשעבר פקעה.⁵

בתוך אחד הכרכים בספרייה הלאומית בפריס גיליתי באקראי פרוספקט שיצא בראשית נובמבר 1864, דף מודפס משני צדדיו.⁶ בריל כתב בו, לאחר שגינה את "המלשינים בסתר" ופירט את תלאותיו, על "ביכורי מטע לבנון" החדש, הפריסאי: "ראשית ביכורים תהי מאדמת הקודש 'שלום ירושלים' להודיע נאמנה באמרי אמת וצדק (עפ"י מערכת אנשי בריתי יודעי בינה לעתים אשר באה"ק ת"ו) חדשות וגם ישנות מאה"ק להודיע ממצב אחינו היושבים על אדמת ה' בנוגע לאושר האדם והצלחתו ולתפארת ציון וירושלים". אך הוא הבטיח כי מעתה "יבא בלבנון גם חדשות בהנוגע לשלום אחינו בני אירופא", ובסיומו, "כל הנדרש לאיש הישראלי לדעת באשר הוא אומן אש דת וחובב עמו מרחוק ומקרוב".

הגיליון הראשון נדפס בפריס ב-6 בינואר 1865. כדי להדגיש כי העיתון הוא המשך הלבנון הירושלמי מנה בריל את השנה כשנה שנייה להופעת העיתון. שש שנים יצא הלבנון לאור בפריס, משנתו השנייה ועד השביעית. בשלוש השנים הראשונות הוא נדפס כדו-שבועון, ואחר כך כשבועון. בריל הדגיש את ירושלמיותו ואת ישראליותו עד כדי מה שיכול להיראות כהגזמה. בראש הגיליון הוא ציין: "הולך ואור מעה"ק ירושלם". המוטו שלו היה: "שאלו שלום ירושלים ישליו אוהבך". בכותרת המשנה – "להודיע ולבשר ולהורות כל דבר הנדרש לאיש יהודי לדעת באשר הוא יהודי" – ניכר גם רמז ראשון לרצון לאוניברסליזציה מסוימת. ברם, השנה השנייה והשלישית המשיכו את הקו הירושלמי. חלקו הראשון של העיתון נקרא "דברי הימים", וכלל חדשות מן הקהילות היהודיות. הראשונה שבהן, כמובן, הייתה זו של ארץ ישראל. המדור הראשון, "מגדל הלבנון צופה פני ירושלים", הבהיר כי הפנייה אל הקורא היהודי נעשתה באמצעות ארץ ישראל כגורם מרכזי ומשותף לעם כולו, אך בריל הניח כי אינו יכול שלא לעסוק במתרחש בארץ ישראל מבפנים, ובכך הוא חרג מן המצופה מעיתון אירופי. העיתונות העברית החדשה של המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה צמחה על רקע "משפחתית". פרט לגילויים על עולמות רחוקים יחסית, ביקשו קוראיה בעיקר כלי ביטוי לבעיותיהם בסביבתם המיידית וחזיוקים לפעילותם. הייתה זו עיתונות שקוראיה היו גם כותביה. מספרם היה מצומצם יחסית. ביסודה ובראשית צמיחתה היא נותרה "עיתונות של איש אחד"; ובריל משמש דוגמה קיצונית להגדרה זו.⁷

ב"מגדל הלבנון" התפרסמו ידיעות על המתרחש בירושלים, בדרך כלל בעילום שם, מאת כתבי "המערכת" שאותה הזכיר בריל בפרוספקט. הוא עצמו הוסיף להן הערות והארות, שהיו בבחינת יכוחים, "חיסול חשבונות" עם גורמים שונים בקהילה והבעת דעותיו בנושאי יישוב ארץ

והייתי כאחד הצרפתים. גם זאת חובתי לעשותה – לעזור להצרפתים, כי המה הראשונים להכיר אחינו בני ישראל ככל אזרחי הארץ. הגם בפרוסיה ישב לכסא יועץ הממלכה איש אשר בשם ישראל יכונה? [הכוונה לשמו העברי של אדולף כרמיה, ג"ק] הגם בארץ הזאת אשר אחינו שם אינם האחרונים להצטיין ביתרון הכשר חכמתם בכל וברוחם הכביר במלחמה – הגם שם יפקד איש יהודי לשר גדוד או גדודים כמו בצרפת? למרות ההשוואות הלא מחמיאות בריל לא היסט להעביר את מקום מושבו ואת מקום מושב הלבנון אל מעבר לגבול, אבל רוח הקרב לא עמדה בפני התנגדות הרעיה:

על כל אלה אמרתי לבוא גם אני בלוחמים. אבל אשתי לא נתנתי עשות רצוני וחובתי ותבך עלי יום יום עד כי בחטתי אותה כי אכבד ואשב בביתי. בכל זאת לא הייתי ישן בין הנערים. ולצאת ידי הבריות, אשר הביטו בעין רעה אחרי האיש אשר לא חגר חרבו על ירכו, נמנתי בגדודי חיל האזרחים מבני חמישים ומעלה [...] וכאשר תם הלחם בעיר בטרם תמו כל אנשי המלחמה והעיר נפתחה, נשארו חרבותינו חלודות כיום נתנו לנו.¹⁰

הסיום האירוני והגרוטסקי הוא דוגמה ליכולת הכתיבה הביקורתית של בריל, כולל ביקורת עצמית, אך אין היא מכסה על העובדות: עורך הלבנון הירושלמי כאיש המשמר האזרחי בפרס הנצורה חגר לראשונה בחייו, כנראה, חרב צרפתית דווקא. ספרא בשירות עמו וירושלים, סייפא בשירות הגויים. בריל סיים את התקנת המהדורה של **כתאב אלסראייל** לר' מאיר הלוי אבולעפיה (הרמ"ה) ימים אחדים לפני הכרות הקומונה הפריזאית ולא הספיק להתייחס אליה. הוא הבטיח אמנם להעלות את כל שראו עיניו על ספר בשם "מאה ושלושים יום במצור פאריש", אך כל שהגשים היו חשעה פרקים על "מצור פאריש" בגיליונות א-ז, ט, יא של הלבנון של מיינץ החל ב-16 באוגוסט 1871. בהקדמה לספר כלל בריל הערה מעניינת על הדרך שבה הוא מציג עצמו בפני בני שיחו בבואו לבקש תמיכה במצבו הקשה ומסתכן, לדבריו, בתגובות שאינו אוהדות: "כי גם לא אכסה ערותי ובמו פי אגיד: מאין באתי – מעיר אלקים (יכונה עליון!) ירושלים עה"ק, וכי בחטא יחמתני אמי, הרתני וילדתני בארץ פאלען".¹¹ בריל ראה עצמו כיליד ירושלים, שנולד רק במקרה – ובחטא – בגולה הדוויה. היש ביטוי חזק יותר לזהותו הישראלית המאומצת, לירושלמיותו המדומה?

הבחירה: שער לצדיקים או דרך אמונה

בריל לא הצליח להפוך את הלבנון לעסק נושא רווחים של ממש. לקשייו האובייקטיביים של עיתונאי ועסקן גולה הצטרפו התחבטויותו האידיאולוגיות, שלא היו נטולות קשר לקשיים הפיננסיים. ההתחבטויות האידיאולוגיות ניכרו גם ביחסיו עם המחנה האורתודוקסי.

אין ברצוני לטעון כי יחסיו של בריל עם אנשי המחנה הזה, שזכר עיתונו כשופרו נשתמר בתולדות העיתונות העברית, היו מותנים במימון או בסיוע הפוליטי. המלבי"ם, למשל, שימש לו מורה ואב רוחני והעניק לו את חסותו במשך שנים. אך אין ספק כי האילוצים שהיה נתון בהם הגבירו את חשיפתו לתלות יתר במחנה שדגל בו רוב ימיו. הדבר בלט במיוחד בתקופת מיינץ, שבה איבד את עצמאותו ועיתונו הופיע כמסוף לשבועון האורתודוקסי בשפה הגרמנית של הרב ד"ר מאיר להמן, דר **איזראליש**. אם בראשית התקופה הפריזאית קדמו "דברי הימים" ל"כבוד הלבנון" – הוא חלקו התאולוגי של העיתון – הרי מן השנה הרביעית הקדים "כבוד הלבנון" את החלק החילוני. המוטו שלו היה

מלבד אגרת בול מיוחדת לכל גיליון. שנית, מטבע הדברים הוקדשה לעיתון מדיני תשומת לב רבה יותר מצד השלטונות ומעמדו המשפטי של בריל, כפי שראינו, לא היה יציב ביותר. אך ככל שחלף הזמן הפך המדור המדיני לאובססיה של ממש עבור בריל, שראה בחסרונו סיבה עיקרית למיעוט קוראיו, לעומת הצלחת המגיד, שאותו החשיב ליריבו העיקרי.

לאחר הבטחות רבות לקוראיו פנה מיודענו מיכאל אדינגר ב-12 ביוני 1867 אל שר הפנים וביקש ממנו להתיר להלבנון לפרסם ידיעות ומאמרים מתורגמים מן הביטאון הרשמי של הממלכה, *Moniteur Universel*, ולפטור אותו מתשלום האגרה. הסדר זה היה קיים בכמה עיתונים זרים שהיו מיועדים להפצה מחוץ לגבולות הממלכה. בבקשה, שאליה הצטרף גם רבם הראשי של יהודי צרפת, שציין את נאמנותו של העיתון לממלכה, נאמר במפורש כי הלבנון מיועד בעיקר ליהודי המזרח ולאלה של פולין. מי שמצוי בהיסטוריה של העיתונות הצרפתית אינו יכול שלא לקשר בקשה זו עם פריחתה המחודשת של העיתונות הפוליטית בצרפת בשנים 1867-1870 ועם ההכנות לליברליזציה בחוקי העיתונות במאי 1868. ברוח זו דן שר הפנים בבקשת העיתון העברי, הגם שצביעותו של הממשל הנפולאוני ביחס לעיתונות באה לידי ביטוי גם במקרה זה. משרד הפנים העדיף להעניק להלבנון "אישור בעל פה" שאפשר יהיה לבטלו גם אם "לא יהיה בכך, כנראה, כל צורך". לבריל היה כאן בוודאי אזכור כואב לאישורים הזמניים הקלים לביטול שהעניק לו השלטון התורכי. האישור נתקבל וב-30 באוגוסט אותה שנה פתח בריל במדורו "על המדינות פה ייאמר" (חיקוי ברור ל"על המדינות בו ייאמר" של המגיד), ששמו השתנה בהמשך ל"חללה של רשות", על פי הצעתו של יחיאל מיכל פינס.

כותרת המשנה של הלבנון התרחבה ל"כל הנדרש לאיש יהודי לדעת באשר הוא יהודי וחבר לחברת האדם". היה זה שינוי רב משמעות למומחה לענייני ארץ ישראל, שמטרתו למכור את העיתון לא הוכתר בהצלחה סוחפת. על המצב המשפטי המעורער נוסף מצב כלכלי שלא היה אף פעם מזהיר, למרות ייחוסו של בריל ומהלכיו בקרב אישים כמו הברון יודיל גינסבורג, הפילוסוף ארנסט רנאן וראשי כל ישראל חברים. ארבע פעמים שינה את כתובתו בפרס, עסק בעצמו במלאכת הסידור וההגהה וב-1868 הקים בית דפוס משלו, שנרשם על שמו של מיכאל אדינגר.

הקץ לתקופתו הפריזאית בא עם פרוץ מלחמת צרפת-פרוסיה. הגירוש של כל ילידי פרוסיה וגרמניה הותירוהו, לדבריו בגיליון האחרון והמצומצם של עיתונו בפרס, גיליון 32 של השנה השביעית, שראה אור ב-2 בספטמבר 1870, לבדו בעבודתו. "ואין עוזר לי מבית ומחוץ", ככללם כנראה גם אותו פרופסור וייסקלופף (ככל הנראה הכוונה לרב משה ויסקאפף, שאותו בריל מזכיר כמיטיבו בכמה מקומות).

על הבעייתיות והפיתוי שבנאמנות הכפולה במצבו של הגולה מעידה האפיזודה של המצור על פריס שחוה בריל עם משפחתו בשלהי שהותו בבירת צרפת. בריל לא הסתפק בתפקיד משקיף. כמי שישב שבע שנים בצרפת, למרות מעמדו ה"מחתרתי" כעורך עיתון עברי, וניסה להשתלב בה בצד דבקותו בנאמנותו לארץ ישראל והכיר תודה על תפקידה ההיסטורי במתן זכויות לעם היהודי, הוא ביקש לחלק את גורלו עם הצרפתים גם כלוחם, גם אם הדבר לא התאים כל כך לאיש עט ודת יהודי. "וכבר הייתי בזה כצרפת: לבחור מוות מחיי כלימה", הצהיר וסיפר: "אמרת, כי אצא גם אני בקרב חיל האזרחים,

מחייב: "זה השער לה' צדיקים יבואו בו".

הניתוח המורפולוגי של מבנה העיתון מראה כי גם עם הנהגת המדור הפוליטי הוא מופיע בראש "דברי הימים" ודוחק את "מגדל הלבנון" הארץ-ישראלי למקום השני. מתחילתו של "מגדל הלבנון" נתן בריל מקום לבעלי ה"חלוקה", שאת כביסתם המלוכלכת לא היסס לכבס בירושלים ואף שמר להם פה ושם דברי עידוד. האם הייתה זו התפכחות? תחושת חובה של "יורד"? או שמא עניין של טובות הנאה? בשנים הרביעית והחמישית לצאתו בפריס נתן הלבנון מקום נרחב למלחמותיהם של רבנים קיצוניים בהשכלה (בהמליץ), שלא הצטיינו, בלשון המעטה, בסגנונם העיתונאי. הלבנון השתדל לתת תמיד מקום רחב ככל האפשר למידע. בהמשך הוא התחבט בשאלה אם יש לערבו גם בפרשנות. הדבר ניכר במדור הפוליטי. הייתה זו התחבטות משותפת ומקור לחיכויים לכלל העיתונות העברית. אך מלחמת הרבנים חרגה מגדר פרשנות.

בראשית השנה השישית ניכרה הסתייגות מצד העורך מהפיכת עיתונו לבמת תוכחה. אין לחשוד בבריל שהלשון חריפה לא נעמה לאוזניו. הוא היטיב להשתמש בה ונטה לעיתונות "צהבהבה". ברם הוא לא היה מוכן להרס הלבנון כעיתון. תפקודו של העיתון כאמצעי תקשורת המונים והעברת מסרי לציבור רחב ככל האפשר היו עבורו אינטרס עילאי. בשנה השישית חל, אפוא, שוב מהפך ו"כבוד הלבנון" הופרד מגוף העיתון ויצא בארבעה עמודים נפרדים. המוטו של הלבנון התרסן והשתנה ל"דרך אמונה בחרתי". במאמר נוקב הסביר בריל כי השינוי בא למנוע את הפיכת עיתונו ל"בית מדרש". המוטו החדש נראה לו מאוזן: "כי האמונה הטהורה היא לא תצרור את אחותה התבונה".¹² אם לא הייתה כאן השלמה עם ההשכלה, הרי זו עדות לגמישותו העיתונאית והפוליטית של בריל ולכך שקנאותו הדתית לא נבעה מריאקציונריות לשמה. אגב, בשנה החמישית נעלמה אחת מכותרות העיתון שנכתב בה שמו בתורכית (בכתיב ערבי) עוד מימי העיתון הירושלמי, אות להשלמתו של בריל עם העובדה כי הוא פונה לקהל אחר. אך כל אותה עת הוא נתן מקום לאישים כרבנים חובבי ציון צבי הירש קלישר ויהודה אלקלעי, לצד מאמריו שקראו לזהירות בנושא ההתיישבות בארץ ישראל. ממרבית מאמריו משתקפת עם זאת תאוות העשייה שלו והרמיזה שאולי יתייעצו עמו, סוף סוף.

כוננותו המוצהרות בשנה השישית לא מנעו "מלחמות דת" חריפות נגד המשכילים מעל דפי העיתון, ובעיקר נגד משה לייב ליליינבלום ויל"ג (יהודה לייב גורדון). משהגדיר את מחנהו בבריר, הן גזלו יותר ויותר מקום. בריל, לעתים מתוך היתממות מעושה, עודד את השתלחותם של רבנים קיצוניים מדרגים משניים, שניצלו את הזירה שהועמדה לרשותם לתקיפות והשמצות בסגנון שהיו מעלים סומק על דפי הנמוכים שבטבלואידים. הלבנון "התערה" בסביבתו, ובאורח פרדוקסלי העמיד את ייעודו ואת ייחודו בסכנה. הגולה הנווד השתדל להיות איש המקום, אך מעייניו הופנו אל המקום שממנו גלה, המקום שנתן את אורו להלבנון. מה עוד שהשתלבות זו הייתה, במידה ידועה, בצד ה"לא נכון": נגד הזרם, נגד מגמות הקדמה, ובמדינה, צרפת, הרחוקה מנטלית וגאוגרפית ממרכז העניינים התוסס – מזרח אירופה.

אקזוטיקה ואירועי מדיה

שערוריות עיתונאיות ו"אינצידנטים" – אירועי מדיה – שימשו את בריל כאמצעי להישאר בתודעה הציבורית.¹³ האקזוטיקה הייתה נשקו

בכיבוש הקהל הרחב. הייתה בה גם תועלת מעבר ליחסי הציבור. רשימה של יעקב ספיר על הפלאשים באתיופיה הביאה להתעניינותה של חברת כל ישראל חברים בגורל הקהילה הנידחת ולשיגורו לשם של המזרחן, פרופסור יוסף הלוי. על רקע זה אפשר גם להסביר את פרשת "המשיח מתימן". ר' יעקב ספיר הודיע על פרטים שמסר לו הרב יחיא מזרחי מתימן, שעה ששהו באלכסנדריה, על דבר משיח מופלא שהופיע בתימן. הוא מסר פרטים סנסציוניים על האיש במאמרו "חדש מתימן יבוא".¹⁴ המאמר נכתב, כדרך מאמריו הפופולריים של ספיר, בנימה כה משכנעת עד שהקוראים יכלו להבין מתוכו כי אכן משיח אמת התגלה בתימן. הלבנון קיבל מאות מכתבים, בעיקר מיהודי רוסיה, אשר בצרתם הפך הנושא לשיחת היום בבתי רבים, ובריל קיבל על עצמו, אפוא, להיות ה"מתווך" בין המשיח לקהל. דוד גורדון כתב ביקורת בהמגיד על המסע שניהל בריל מדי גיליון ושהפגין בנושא "דמיון מזרחי" של ממש, ובריל ענה לו במאמר מעליב תחת הכותרת "ד"ג מראשו מסריח" (הראש הוא, כמובן, עורך המגיד אליעזר ליפמן זילברמן השנוא עליו).¹⁵ בריל נזהר זמן רב מהבעת דעתו בדבר מהימנות ה"התגלות", והציע לחברת כל ישראל חברים כי תסכים לממן את נסיעתו של יעקב ספיר, המומחה "שלו" לתימן לבדיקת העניין, ב"500 פרנק. החברה סירבה ופרופסור יוסף הלוי סירב לצאת הפעם. בריל העיר בארסיות שהלוי עוד לא כתב, למרות הכסף שקיבל, דיווח על ביקורו באתיופיה. גם בתשובתו ובדברי התגוננותו לגורדון לא נמנע בריל לעשות, כבדרך אגב, יחסי ציבור לעיתונו, כמו בהערה: "הנני מעיד עלי קוראי הלבנון בנא אמן ומצרים, בעדן ובהודו".¹⁶ להלבנון, לפי בריל, היו קוראים קבועים בכל ארצות המזרח... כל השנה השישית נמשכו הסיפורים בנושא זה ובריל ניצל זאת עד תום. בריל נלחם כאן על תחום ההתמחות של עיתונו, כשם שהמגיד, שנוא נפשו, אימץ את ה"מומחיות" ליהודי רוסיה וגורלם. זו הייתה הסיבה להתקפות על העורך זילברמן, שהואשם שוב ושוב בידי הלבנון בעשיית רווחים על חשבון איסוף התרומות למען יהודי רוסיה בסוף שנות השישים. בנושא יישובה של ארץ ישראל האשים בריל את דוד גורדון ואת המגיד בהפצת תכניות וחלומות שווא ליהודי רוסיה העניים, ובכישורו ליזום אירועי תקשורת צצו לפתע בהלבנון דיווחים על מהומות במקומות שונים ברוסיה, שם קמו היהודים והתכוננו לצאת לארץ ישראל. תפיסת הקשר שלו לארץ ישראל הלמה את תפיסת האורתודוקסיה. ודאי שלא הייתה זו תפיסה לאומית מודרנית, אך גם זו עתידה הייתה להשתנות.

גואל ציון רוכב על חמור

לפרעות ביהודים שנערכו בשנות השמונים ברוסיה לא יכול היה בריל הארץ-ישראלי להישאר אדיש. תחילה נדפסו בהלבנון מאמרים צפויים שהטילו את אשמת הפוגרומים על חטאי היהודים, אך עד מהרה יצא בריל בתכנית מסויגת משלו ל"חיבת ציון". ציטוט ממנו מדגים את סגנונו העוקצני: "דבר אחד נחוץ לנו מאד והוא, כי העולים לארה"ק לכוונן שם קולוניות לא יהיו מתלהבים, רוצה לומר, שיהיו מבני הדור הישן, אשר יאמינו כאשר האמינו אבותינו כי יבוא לציון גואל רוכב על החמור דווקא". את הצעירים הוא עקץ ישירות: "מדוע אינכם קמים? קהו עמכם את הקארטען, גם שם נוכל לשחק, בני הדור הישן כבר ישנו שנת עולם, ומי יאמר לנו מה תעשו?".¹⁷ בגיליון 19 של אותה שנה הוא קרא, ברוח המגיד, ליישובם של איכרים יהודים מרוסיה בארץ ישראל. וכאשר יידו יחיאל מיכל פינס, שתמך בהתיישבות

עם פגעי החיים. ובמשך ימי מלחמתו ראה הרבה חטא ורע בבני אדם בעולם הזה, וירא כי יד השקר רוממה האמת למרמס [...] אך זאת נגיד כי כוונתו היתה תהורה ובמרירות לבו האמין באמונה שלמה כי מלחמת האמת הוא נלחם".²⁰ גם הביקורת הספרותית וההיסטורית התקשתה לעכל את מבנה אישיותו העיתונאית. מלאכי כתב עליו ש"למד מדרכי העיתונות הצרפתית", ובכל זאת מגדירו כ"עיתונאי לבנטיני במקצת".²¹ מה מה"יצוא" הישראלי של בריל יובא בסופו של דבר לארץ ישראל על ידי יוצרי העיתונות העברית החדשה? והאם בכך נסגר המעגל או אחד המעגלים שעשוי לתאר את התקשורת היהודית?

הערות

- * מאמר זה מבוסס על הרצאה שנישאה ביום עיון מטעם יד יצחק בן-צבי, "עיתונות ולאומיות בארץ ישראל", לציון 150 שנה להוצאת העיתון הראשון בארץ ישראל, הלבנון, ירושלים, סיוון תשע"ג.
- 1 קוץ, *חדשות וקורות הימים: מחקרים בתולדות העיתונות והתקשורת העברית והיהודית*, ירושלים 2013, עמ' 42-43 (להלן: קוץ, *חדשות וקורות הימים*).
 - 2 עמדה על כך גליה ירדני בספרה *העיתונות העברית בארץ ישראל (1860-1904)*, תל-אביב 1969.
 - 3 המודעה נדפסה ב*הנשר*, למברג (לבוב), שנה ג', גל' 14, י"ד בניסן תרכ"ג.
 - 4 שם.
 - 5 ש"ל ציטרון, "רשימות לתולדות העיתונות העברית", *העולם*, שנה שישיית, גיליון 28, 1912, עמ' 13 (להלן: ציטרון, "רשימות").
 - 6 קוץ, *חדשות וקורות הימים*, עמ' 69-70.
 - 7 על מאפייניה של העיתונות העברית בתקופה הנדונה ראו בספרי G. Kouts, *La presse hébraïque en Europe: ses origines et son évolution de 1856 à 1897*, Lille, 1997, עמ' 190-278, כרך 1, עמ' 1.
 - 8 ציטרון, "רשימות".
 - 9 קוץ, *חדשות וקורות הימים*, עמ' 49-53, 55-70; *הלבנון*, שנה שביעית, 1870, גיליון 32.
 - 10 י' בריל, "המו"ל לפני הקוראים ישפוך שיחו", בתוך: מ' ב"ר תודרוס הלוי אבולעפיא, *כתאב אלרסאייל* (מתורגם מעברית: ספר אגרות), פאריס, תרל"א, 1871, עמ' 1.
 - 11 שם, עמ' 4.
 - 12 *הלבנון*, שנה שישיית, 1869, גיליון 1.
 - 13 ראו, למשל, קוץ, *חדשות וקורות הימים*, עמ' 43-46.
 - 14 על הפרשה ועל מניעיו הפוליטיים-אידיאולוגיים האנטי-משיחיים של בריל ראו במאמרה של רוני באר-מרקס בגיליון זה.
 - 15 *הלבנון*, שנה שישיית, 1869, גיליון 35.
 - 16 שם.
 - 17 שם, שנה 17, 1880, גיליון 18.
 - 18 סיפורה מובא בספרו המרתק: יחיאל בריל, *יסוד המעלה*, מגנצא תרמ"ג. מהדורה חדשה מצולמת בצירוף מבוא, הערות ומפתח מאת ג' קרסל, ירושלים תשל"ח.
 - 19 ה' בן זאב מלאכובסקי, *כתבים*, ב, ברקלין 1939, עמ' 49-50.
 - 20 *הצבי*, שנה שלישיית, 1886, גיליון 6.
 - 21 א"ר מלאכי, "לתולדות הלבנון", בתוך: י' רוזנטל (עורך), *ספר היובל מאיר וכסמן: למלאת לו שבעים וחמש שנה*, שיקגו 1966, עמ' 75-78.

יהודית בארץ ישראל, הסתכסך עם רבני ירושלים, יצא בריל בשצף קצף נגד "נטורי קרתא" והוקיע את שחיתויותיהם בירושלים ובאירופה. לאחר לחצים מצד הרבנים הזועמים תמה השותפות עם הרב ד"ר מאיר להמן בתחילת השנה ה-18 לצאת העיתון, ובריל החזיר לעצמו ולעיתונו את עצמאותו. במאמר שפתח את הגיליון הראשון של שנה זו, שבו הוא הודיע על פירוק החבילה, לטענתו מסיבות כלכליות, הוא גם עמד על הצורך ב"אובייקטיביות" בעיתונות העברית, ולו בשל מיעוט קוראיה: "מו"ל מכ"ע [מוציא לאור מכתב עתי] בשפת-עבר מוכרח לבקש לו קוראים זעיר שם וזעיר שם בין כל המפלגות". ארץ ישראל ורעיון חיבת ציון קירבו סוף סוף את שני היריבים הנצחיים, **הלבנון והמגיז**, זה לזה. בהערה למאמרו של חובב ציון, צבי לבונטין, הציג בריל, יחד עם תכניתו ל"קולוניה גדולה" בלי "התלהבות" של ציפייה לגאולה שלמה, כי "כל העורכים העברים יתאספו במקום אחד ויתעצו יחד על אודות הדברים אשר יקחו עמהם בענין הנכבד הזה באופן אשר שפה אחת ודברים אחדים יהיו לכולם". ניסיון ליצור קו אחיד לעיתונות העברית לא התגשם, אך בריל השתדל כי האספה תיערך בליק, מקום הוצאת המגיז.

בריל רצה לחזור לארץ ישראל בלבוש חובב ציון דתי לא מתלהם. הוא לא רכב על חמור, אך עמד בראש הפעולה – או ההרפתקה – של עליית 11 איכרים מרוסיה הלבנה בשנת 1883, שהביאה לייסוד המושבה עקרון, תוך הגשמה אישית של הצעותיו הפובליציסטיות. אך עלייתו המחודשת וקליטתה, שהוכשלה על ידי הביורוקרטיה, לא ענתה על ציפיותיו.¹⁸ לאחר שנמנע ממנו לנהל את המושבה הוא יצא שוב למסע בניסיון כושל למכור את ספריו לחובבי ציון ברוסיה. לבסוף הוא חידש, בשנת חייו האחרונה, 1886, את **הלבנון** בלונדון, שם הוא גם הוציא לאור עיתון באידיש ושמו **השולמית**. כך תיאר עד ראייה את מצבו באותם ימים:

ביקרתי את המערכת של **השולמית** שהיתה בחדר צר ואפל. העורך בריל, המפורסם בעולם היהודי כלוחם גדול וקנאי לדתנו, עמד וסידר בעצמו את אותיות הדפוס בעיתונו. זקנו השחור, שירד על פי מידותיו ומצחו הרחב והקמוט לא התאימו כלל עם עיתונו ומעונו. הוא דיבר עמי דברים קטועים אחדים וראיתי שנפשו מרה לו מאד ומלאת ייאוש. נפרדתי ממנו בנפש עגומה.¹⁹

בריל מת ליד שולחנו באמצע כתיבת מאמר ראשי. סיפור נדודי **הלבנון** וסיפורו של יחיאל בריל משקפים תופעה העשויה לאפיין שגריים או כתבי חוץ ששוהים זמן רב מדי מחוץ לארצם. במשך הזמן מוסיף הכותב לפנות אל הקוראים בארצו בשפה שמשמעותיה שם כבר השתנו. המסר שהוא מעביר אינו מובן עוד כפי שהוא נמסר. עם זאת נוצר לאורך זמן גם "קצר" בתקשורת עם סביבתו המיידית שאליה הוא פונה ואותה הוא מפענח במונחים הזרים לה. בריל דיבר זמן לא מעט "ישראלית" אל האירופים, ו"אירופית" אל הישראלים, על פי הבנתו. ידידו יחיאל מיכל פינס ספד לו: "ידענו מאד, כי רבו הלוחמים באיש הזה והרבים אתו כל ימי חייו. וגם בני אדם ישרי לב מצאו בו דופי לאמור: אוהב מדון היה [...] אבל תלאות רבות סבבוהו מימי לדותו. עוני היה מנת חלקו כל הימים. ויהיו כל ימיו מלחמה עזה וקשה